

GRÖNA FAKTA

Betula nigra. Foto: Cecilia Öxell

Betula albosinensis. Foto: Cecilia Öxell

Betula alleghaniensis. Foto: Cecilia Öxell

Betula utilis 'Grayswood Ghost'. Foto: Cecilia Öxell

STADSTRÄD FÖR FRAMTIDEN:

BJÖRK

Björksläktet (*Betula*) består av en mängd intressanta och härdiga prydnadsträd, som passar både för stora parker och för mindre trädgårdar. Många björkarter från Nordamerika och Asien har vackert mörkröda stammar, dramatiskt flagnande häver och fascinerande bladformer och höstfärger – kvalitéer som ingen av våra svenska björkar har. Här presenteras några utvalda björkarter och olika sorter av dem.

Av Cecilia Öxell & Henrik Sjöman

GRÖNA FAKTA 4/2010

Björk – ett trädsläkte med utvecklingspotential

En vacker björk kan knappast uppvisa samma slags skönhet som ett rosablommande körsbärsträd. Men björkar har andra unika värden som gör dem till mycket användbara och uppskattade prydnadsträd. Den mest omtalade och uppseendeväckande karaktären är nog barken, som kan vara allt från rent vit till nästan helt svart.

Mellan dessa båda ytterligheter kan björkstammens färg anta vackra nyanser från ljusst rosa och varmt rödorange till olika toner av brunt och metalliskt grått.

De kan ha avflagnande bark, som lämnar stammen i stora sammanhållande bitar eller krulliga små lockar, eller en grov sprickbark. Många björkarter från Nordamerika och Asien har förmågan att årligen stöta bort det yttersta cellagret av barken. Det gör att sot i stadsmiljö eller algbeläggning i kustnära områden inte blir något större problem, utan stammarna förblir vackert polerade.

Viss variation

Generellt anses björksläktet endast omfatta pionjärarter, arter som snabbt etablerar sig efter en skogsbrand eller i hagmarker som slutat betas. Det finns dock en viss variation i hur och när under ett successionsskede de olika björkarterna etablerar sig. Det har också betydelse för hur de används i till exempel parkmiljöer.

De tre björkarter som är vildväxande i Sverige (*Betula nana*, *B. pendula* och *B. pubescens*) representerar de arter som snabbt etablerar sig efter en störning i skogssystemen. De är alla ljuskrävande och mycket känsliga för konkurrerande beskuggning. De tidiga pionjärerna har låga krav på sina växtplatser och växer snabbt till för att undkomma eventuell beskuggning av andra arter. Dessa snabbväxande arter är relativt kortlivade – de blir sällan äldre än åttio år.

Senare successionsfas

I Nordamerika och i Asien finns det däremot björkarter som vanligen kommer in i en senare successionsfas. Som unga är de i större behov av skyddade och lugna förhållanden och växer därför upp tillsammans med annan, skyddande vegetation. Dessa arter har därmed en större tolerans för beskuggning. Det är också tydligt bland äldre träd, där man kan se att de inte kvistensar sig lika snabbt som de mer ljuskrävande arterna.

De skuggtåliga björkarterna blir betydligt äldre och utvecklas vanligen till större trädindivider jämfört med de ljuskrävande släktingarna.

Exempel på arter med dessa egenskaper är *Betula albosinensis*, *B. alleghaniensis* och *B. lenta*.

De varmt kopparfärgade stammarna hos kopparbjörken, *Betula albosinensis*. Foto: Cecilia Öxell

Betula ermanii 'Blush' i gyllengul höstskrud. Foto: Cecilia Öxell

Framkallar allergi

Eftersom björk är det vanligaste lövfällande släktet i Sverige finns det mängder av pollen i luften under björkens pollen-säsong. Släktet är vindpollinerat och sprider pollen effektivt över långa sträckor. Det leder till att vi har halter av björkpollen i luften även under tidpunkter då våra svenska björkar inte blommar.

Än så länge finns det ingen känd forskning som undersökt huruvida plantering av björk lokalt påverkar pollenhalten tillräckligt mycket för att man ska undvika det ur hälsosynpunkt. Eftersom björken är så allmänt förekommande spelar det förmodligen inte någon betydande roll om man planterar den i tätorter. Man bör dock undvika plantering av släktet på känsliga platser, till exempel utanför sjukhus, vid entréer eller på platser där personer som kan tänkas lida av allergi måste vistas.

Den flikbladiga ornäsbjörken, *Betula pendula* 'Dalecarlica', utvecklar inga hanhängen, vilket innebär att den inte heller sprider pollen. Detta är än så länge den enda sorten av björk som kan anses vara helt säkert ur allergisynpunkt.

Anses svåretablerade

Björkar räknas som pionjärarter men anses trots det vara svåretablerade i park- och trädgårdsmiljöer. Vanligen rekommenderar man plantering tidig vår (knoppsprickning) eller sen höst (helst efter 15 november). Alla björkarter och sorter bör hanteras med klump eller motsvarande. Plantering av träd odlade i container, RCB eller i depå kan däremot planteras under större delen av året. Vid plantering av björkar är bevattningen väldigt viktig för en lyckad etablering.

Inom björksläktet, samt inom björkarterna, finns en fantastisk variation. Det kan vara förvirrande med många olika uttryck inom en och samma art – de är helt enkelt svåra att identifiera. I Nordamerika och i Storbritannien pågår ett intensivt arbete med att selektera fram extra vackra och odlingsvärda sorter utifrån denna fantastiska variation. Många finns idag för provodling i Sverige.

Även i Sverige har en viss utveckling inom björksläktet genomförts, främst genom ornäsbjörken, *Betula pendula* 'Dalecarlica'. Denna mytomspunna och ofta felaktigt etiketterade sort har en historia som sträcker sig så långt tillbaka som till 1767. Då upptäcktes en flikbladig form av vårtbjörk utanför samhället Ornäs i Dalarna. Den gav upphov till stort intresse och även Linné ägnade den uppmärksamhet.

Blad av den mytomspunna ornäsbjörken, *Betula pendula* 'Dalecarlica'
Foto: Gunnel Holm, E-planta ek. förening

Äkta och oäkta

Sorten har visat sig vara svår att föröka. Det kan vara en av anledningarna till varför den äkta ornäsbjörken under lång tid har förväxlats med andra flikbladiga sorter av vårtbjörk, såsom 'Crispa', 'Laciniata' och 'Gracilis'. Sorten 'Dalecarlica' har dock mer djupt finflikade blad än dessa och ett något annorlunda växtsätt.

En annan viktig karaktär är att den inte utvecklar några hanhängen och det gör den därför, som tidigare nämnts, lämplig att använda ur allergisynpunkt. Sorten kan bli 20–25 meter hög och har endast hängande skottspetsar. Anses hårdig till zon VII. Eftersom ornäsbjörken är svår att föröka mikroförökas den nu och säljs som E-planta. Det borgar för ett friskt och sortäkta växtmaterial.

Speciella egenskaper

De björkarter som presenteras här i faktabladet har egenskaper som vi inte finner bland våra inhemska arter. Det kan vara en annorlunda barkfärg, en speciell bladform eller ett växtsätt som gör dem unika och mycket användbara i syfte att skapa en speciell upplevelse.

Utbudet av dessa nämnda björkarter och deras sorter kan variera, speciellt i större storlekar. När det gäller de arter som beskrivs här går de att få tag i hos de större trädplanteskolorna, medan de sorter som bara omnämns med säkerhet finns bland följande specialplanteskolor i Storbritannien:

- Junker Nursery
- Stone Lane Gardens
- Thornhayes Nursery

Guldbjörk, *Betula alleghaniensis*

Vid första mötet med guldbjörken kanske man inte tror att detta är en björk, snarare ett körsbärsträd. Barken är glansigt mörkbrun till guldgul i färgen och flagnar från stammen

Den fantastiska höstfärgen hos guldbjörken, *Betula alleghaniensis*. Foto: Cecilia Öxell

i små tunna lockar (se framsidan). Genom sin stora utbredning i östra USA förekommer guldbjörken i många olika skogssystem tillsammans med flera olika trädarter. Vanligen uppträder guldbjörken som en semipionjär, en art som inte tillhör de allra första trädarterna att etablera sig. I skydd av ljusa pionjärarter utvecklas guldbjörken framgångsrikt och snabbt, speciellt på rika och fuktiga ståndortslägen. På fattigare och torrare jordar blir tillväxten betydligt sämre med en gles och förkrympt utveckling. Det gör att den endast bör användas på god parkmark.

Förutom barken är guldbjörkens stora behållning de ägg-runda till ovala bladen som kan bli mellan 8 och 12 cm långa och ger en tät beskuggning, olik den skugga som våra inhemska björkarter ger. Som tidigare nämnts är guldbjörken relativt skuggtålig och de lägre grenarna förblir lövade, vilket också förstärker dess täta beskuggning. En av de absoluta höjdpunk-

terna under växtsäsongen är guldbjörkens höstfärger. Bladen färgas tydligt gula och utgör en fin kontrast till den mörka guldgångsiga barken.

Guldbjörken har stora likheter med och kan vara svår att skilja från en annan nordostamerikansk björkart, nämligen körsbärsbjörken, *Betula lenta*. Guldbjörken har även stora likheter med den japanska körsbärsbjörken, *Betula grossa*.

Dessa tre arter har dessutom det gemensamt att de alla innehåller metylsalicylat. Det gör att de doftar om man skrapar av lite bark eller krossar ett blad. Doften påminner om den hos *Gaultheria* eller hos en del tuggummin. Dessa tre arter är alla odlingsvärda för svenska förhållanden och borde därför användas mer. Guldbjörken anses vara hårdig till och med zon V.

Flodbjörk, *Betula nigra*

”Kärt barn har många namn” – det verkar vara fallet för denna spektakulära björk. På svenska kallas den för såväl svartbjörk som flodbjörk, medan den i sitt hemland USA fått benämningen river birch, red birch, water birch och black birch. Alla dessa namn ger en vägledning både om trädets utseende och naturliga växtplats.

Som namnen flodbjörk, river birch och water birch avslöjar är artens naturliga växtplats vanligen kring floder eller i

låglandsområden som kontinuerligt översvämmas. För odling i Sverige bör man använda flodbjörken på mer väl-dränerade jordar.

Förutom att de svenska och amerikanska namnen på denna björkart avslöjar trädets naturliga växtmiljö berättar de även något om dess utseende – eller rättare sagt färgen på stammen/nävern.

Att en och samma björkart kan ha namn som red birch och black birch kanske är lite förvirrande. Det är ett resultat av att man refererar till arten under olika åldersfaser.

Som ung kan de intensivt flagnande stammarna variera från nyanser i vitt, rosa och brunt (se framsidan) medan äldre stammar antar en mörkare färg, ibland nästan svart, samt att den flagnande barken försvinner och övergår till en grövre sprickbark. Denna variation i stamfärgen hos arten har resulterat i flera sorter där man selekterat ut extra spektakulära typer. De används flitigt i USA, bland annat i parkmiljöer.

Flodbjörken är en utpräglad pionjärart, men bör ändå etableras med klump eller liknande. Flodbjörken utvecklas till ett smalväxande träd med ett något gängligt växtsätt och kan bli uppemot 30 meter högt i sitt hemland. I Sverige blir den vanligen 10–15 meter hög. I öppna lägen kan arten utveckla ett flerstamigt växtsätt medan den i beståndsplanteringar utvecklas till ett enstamigt träd. Artens stora värde är framförallt den nästan överkliggnasiga barken som

Betula nigra 'Little King'.
Foto: Cecilia Öxell

ingen kan undgå att fascineras av på nära håll. Flodbjörken anses bara vara härdig i Sverige till och med odlingszon II.

Sorter

- 'Cully' (Heritage™) introducerades 1979 av Earl Cully. Sorten utvecklar ett rundat till pyramidalt växtsätt, har mörkgröna blad och aningen laxfärgad till vit bark som flagnar ymnigt.

- 'Little King' (Fox Valley™). Detta är en amerikansk, kompakt och flerstammig sort med aprikosfärgad stam. Innan den släpper löven inför vintern bjuder den på en sprakande höstfärgning i gult.

Kopparbjörk, *Betula albosinensis*

Det är få andra björkarter som kan mäta sig med kopparbjörkens skönhet. När man står intill detta vackra träd blir man alltid lika förvånad över att det inte används mer än vad som är fallet idag.

Artens stora värde är utan tvekan de kopparröda stammarna som flagnar dramatiskt i stora flak (se framsidan). I naturen är variationen stor i stamfärgen med alltifrån svagt rosa till brunröda stammar. Idag finns det flera sorter tillgängliga där man selekterat ut extra vackra typer med varierande stamfärger.

Kopparbjörken kan i naturen bli nästan 30 meter hög medan den i odling vanligen blir 10–15 meter. När det gäller kopparbjörkens härdighet går erfarenheterna och rekommendationerna isär.

Den anses vara odlingsvärd från odlingszon I till och med IV beroende på proveniens. Det är därför mycket viktigt när man väljer en kopparbjörk att försöka ta reda på dess ursprung och välja en proveniens som är lämplig för den tilltänka platsen.

Den kraftigt flagnande barken hos *Betula ermanii* 'Grayswood Hill'. Foto: Cecilia Öxell

Sorter

- 'Bowling Green' är en brunbarkig selektion med ljusare, underliggande lager av bark. Det yttersta lagret flagnar rikligt.

- 'Kenneth Ashburner' är även den en brunbarkig selektion men med kanelbrun bark och toner av rött. Sorten utvecklar med tiden ett upprätt habitus.

- 'China Ruby' tillhör de sorter som selekterats för att barken bjuder på mer rosa nyanser. Denna sort blommar inte så kraftigt, vilket kan vara en fördel i tätortsnära miljö.

- 'Ness' är annan sort som selekterats för sin rosa färg. Även den utvecklar efter några år en djupt rosa ton.

Sorten *Betula utilis* 'Silver Shadow' är en av de vitaste himalayabjörkarna. Foto: Cecilia Öxell

VI, vilket gör den mycket värdefull som ett komplement till exempelvis vårtbjörken.

I Landskapslaboratoriet vid SLU i Alnarp finns ett asiatiskt bestånd där kamtjatkabjörken står som huvudträdart tillsammans med bland annat *Juglans ailanthifolia*, *Cercidiphyllum japonica*, *Abies koreana*, *Magnolia kobus*, *Acer ginnala* och *Picea smithiana*.

De vita till ljusst rosa stammarna ger en exotisk upplevelse, speciellt som kontrast till de vintergröna träden. Björkarna i detta bestånd har visat en imponerande tillväxt som överträffar den inhemska vårtbjörken i jämnåriga planteringar.

Sorter

- 'Blush' får en gräddfärgad, svagt rosafärgad stam och vackra gyllengula höstfärger. Den utvecklar en bred krona om den får växa solitär. 'Blush' är den vanligaste sorten av kamtjatkabjörk i svenska plantskolor.

- 'Grayswood Hill' är en relativt ny sort. Den blir mellan 15 och 20 meter hög och får en aprikosbeige, svagt rosa stam och smörgula höstfärger.

För att utvecklas allra bäst föredrar den en relativt näringsrik, väl-dränerad jord i sol till halvskugga.

- 'Hakkoda Orange' selekterades från frö insamlade på Mount Hakkoda på norra Honshu, Japan. Denna växtkraftiga sort särskiljer sig genom att den förutom sin vitbeiga grundfärg även antar en varm, orange ton.

- 'Mount Apoi' är en svensk, hårdig selektion som passar bra för den "lilla" trädgården eftersom den blir ett mindre träd. Den insamlades på Mount Apoi på den japanska ön Hokkaido. Sorten får avflagnande, vit bark och gula höstfärger.

Kamtjatkabjörk, *Betula ermanii*

Denna härdiga och storväxta björkart har sin naturliga utbredning i nordöstra Asien – Kamtjatkahalvön, Korea, Manchuriet och Japan.

Kamtjatkabjörken kan bli uppemot 20 meter hög i naturen medan den i Sverige vanligen blir 10–15 meter och utvecklar en vacker, bredväxande krona. Bladen är triangulära i formen och blir vanligen 5–10 cm långa, vilka färgas vackert gyllengula om hösten. Den vanligaste typen av kamtjatkabjörk som vi ser i odling i Sverige är beigeaktig till rosa i stamfärg och mycket villig att stöta bort det yttersta lagret av näver. Tack vare artens mångformighet har man, framförallt under de senaste 15–20 åren, selekterat ett ganska stort antal sorter.

Kamtjatkabjörken anses vara härdig till och med odlingszon

Himalayabjörk, *Betula utilis*

Precis som det svenska namnet himalayabjörk indikerar kommer denna björk från, och har sitt huvudsakliga utbredningsområde i och kring, bergskedjan Himalaya. Den naturliga utbredningen sträcker sig från östra Afghanistan till sydvästra Kina.

Över detta långsträckt utbredningsområde förändras *Betula utilis* från att vara vit i den västra delen av utbredningsområdet till att vara mörkt brun i de östra delarna.

Än så länge är det främst de ljusa himalayabjörkarna som används som ornamentala träd. Dessa ljusstammiga himalayabjörkar är utpräglade pionjärer och kräver öppna, ljusa lägen för att få en jämn utveckling. I skuggiga lägen, i jakt på solljus, blir de glesa med ett rangligt växtsätt.

Bestånd i Tor Nitzelius park, Alnarp, där det bland annat finns *Betula ermanii*. Foto: Cecilia Öxell

Inom den här arten har det, precis som inom de populära arterna, *Betula ermanii*, kamtjatkabjörken, och *B. albosinensis*, kopparbjörk, utförts ett gediget selektionsarbete.

I Storbritannien har än så länge fyra sorter av himalaya-björken tilldelats RHS (Royal Horticultural Society) Award of Garden Merit.

Av dem känner vi i Sverige främst till sorten 'Doorenbos' med sina kritvita stammar och sitt mörka, läderaktiga bladverk, men flera sorter står på tur för en närmare utforskning och provodling i Sverige.

Flera av dessa sorter har de senaste åren planterats i Alnarp för att det ska vara möjligt för forskarna att följa deras utveckling och utvärdera lämpligheten för svenska förhållanden.

Sorter

- 'Grayswood Ghost' tillhör en av dessa nya sorter som väckt uppmärksamhet. Sorten har en vit till beigefärgad bark som flagnar ymnigt (se framsidan). Bladen är mörkt gröna och läderaktiga. 'Grayswood Ghost' påminner mycket om sorten 'Inverleith'.

- 'Inverleith' utvecklar precis som den i Sverige mer kända 'Doorenbos' en mycket vit bark som börjar flagna tidigt. Denna sort har fått en del uppmärksamhet i Storbritannien fastän den inte tilldelats några priser. Den anses vara en av de bästa sorterna med kritvit stam.

- 'Jermyns' är en sort med gräddvit stam och långa, utdragna lenticeller. De långa honhängena är en fin detalj under våren. Sorten är uppkallad efter Jermyns House som i början av 1950-talet blev den välkända plantskolefamiljen Hilliers residens.

- 'Moonbeam' bör skänkas en del uppmärksamhet eftersom det är en intressant selektion för den mindre trädgården. Denna sort blir inte lika hög som arten eller de andra sorterna som presenteras här. Därför skulle den passa mycket bra i miljöer där man önskar ett mindre men karaktärsfyllt träd. Sorten får tidigt en mycket vit stam och har samma dekorativa mörkt gröna bladverk som arten.

- 'Silver Shadow' introducerades av Hillier Nursery och är selekterad från ett av träden i deras plantskola. 'Silver Shadow' blir ett medelstort träd med mycket stora, mörkt gröna blad som färgas gula under hösten.

- 'Wakehurst Place Chocolate' är en sort som skiljer sig avsevärt från de ovanstående, eftersom den har en mörk, chokladfärgad bark – precis som sortnamnet låter avslöja.

För mer information

Öxell, C. och Sjöman, H. 2008. *Björkar – inte bara vita stammar*. Lustgården.

Öxell, C. och Lorentzon, K. 2010. *Betula – några odlingserfarenheter ifrån Sydskandinavien*. Dansk Dendrologisk Årsskrift.

Öxell, C. 2008. *Betula – arter och sorter*. Magisteruppsats vid område Landskapsutveckling, SLU i Alnarp.

30!

Movium fyller 30 år! Det firar vi med en latinsk sentens – SPATIA NOSCE CIVITATIS – Lär känna stadens rum!

GRÖNA FAKTA 4/2010

Detta Gröna Fakta är skrivet av Cecilia Öxell, landskapsingenjör och universitetsadjunkt, och Henrik Sjöman, landskapsingenjör, universitetsadjunkt och doktorand, båda med inriktning på växtmateriallära och vegetationsbyggnad vid område Landskapsutveckling, SLU i Alnarp.

Gröna Fakta sammanställs av Movium, SLU, Box 54, 230 53 Alnarp. Telefon 040-41 50 00. Redaktör: Titti Olsson. ISSN 0284-9798. Publicerat i Utemiljö 4/2010.

MOVIMUM
CENTRUM FÖR STADENS UTEMILJÖ